

„Hér er lítill hluti af öllum Færeyjum“

Söfnun, skipulagning og miðlun handrita og einkaskjala

Höfundur: Heiðrún Hödd Guðmundsdóttir

Inngangur

Greinin er byggð á meistararitgerð höfundar „*Hér er lítill hluti af öllum Færeyjum*“: *Söfnun, skipulagning og miðlun handrita og einkaskjala*. Ritgerðin var unnin undir handleiðslu Ágústu Pálsdóttur, prófessors og fjallar um hvernig staðið er að söfnun, skipulagningu og miðlun handrita og einkaskjala á handritadeild Landsbókasafns Íslands, Þjóðskjalasafni Íslands, Borgarskjalasafni Reykjavíkur, Landsbókasafni Færeyja (f. Landsbókasavnið), Þjóðskjalasafni Færeyja (f. Tjóðskjalasavnið), Konunglega bókasafninu í Kaupmannahöfn (d. Det Kgl. Bibliotek) og Árnasafninu í Kaupmannahöfn (d. Den Arnamagnæanske Samling).

Umfang og aðferðarfræði

Við rannsóknina var beitt eigindlegum rannsóknaraðferðum og er hún í eðli sínu fyrirbærafræðileg og hefur eiginleika grundaðrar kenningar (Creswell, 2013). Niðurstöður hennar byggjast á þeim þemum sem greindust úr gögnum sem urðu til við vettvangsathuganir. Tilgangur rannsóknarinnar var að skoða stöðu mála og fá yfirsýn yfir verklag og aðferðir við skráningu og miðlun hjá þeim söfnum sem talin eru upp í inngangi. Sú yfirsýn getur svo nýst handritadeild Landsbókasafns Færeyja þegar kemur að frágangi handrita og einkaskjala og því að miða upplýsingum um safnkostinn.

Kostir og möguleikar miðlunar

Opinber skjalasöfn varðveita afhendingarskyld skjöl, en einkaskjöl eru þau skjöl sem ekki er skylt að afhenda til varðveislu. Einkaskjöl eru fjölbreyttar tegundir skjala eins og einkabréf, dagbækur, handrit að ritsmíðum af einhverjum toga, eignarskjöl, prófskírteini, fæðingar- og hjónavígsluvottorð, fundargerðarbækur, samningar, bókhaldsgögn félaga o.þ.h. (Þjóðskjalasafn Íslands, e.d.). Til að henda reiður á þess háttar gögnum eru settir varnaglar í lög sem gilda um varðveislusöfn og handritaeildir bókasafna sem taka einnig að sér varðveislusöfn einkaskjala. Með lögum er sömuleiðis reynt að tryggja varðveislusöfn menningarminja sem hafa sérstakt gildi, svo sem gamalla handrita af ýmsu tagi.

Þau söfn sem rannsóknin tekur til geyma öll ógrynni af gögnum og upplýsingum sem haldið er utan um með ýmsum kerfum og skráningarreglum. Öll söfnin miða að því að gera margvíslegan safnkost sinn opin og aðgengilegan og nýta til þess ýmsar hefðbundnar leiðir sem og nútímaaðferðir. Ef upplýsingar um safnkost ná út fyrir gagnagrunna safnanna skapast ný tækifæri til að bæta skráningu og auðveldara er fyrir áhugafólk og rannsakendur að finna gögnin (Gracy, 2015). Gert er ráð fyrir að í framtíðinni vilji notendur ekki aðeins finna eða uppgötva upplýsingar, heldur vilji að auki skilja margvísleg tengsl þeirra á milli (Gracy, 2018).

Talið að merkingarvefurinn (e. Semantic web) og samtengd eða vensluð gögn (e. Linked data) muni bæta aðgengi og notendaupplifun. Með vensluðum gögnum verði hægt að veita sérsniðinn aðgang að því sem er miðlað og notendur geti búið til sín eigin verkfæri og viðmót til að vinna með (Hawkins, 2021). Gott dæmi um það eru IIIF staðlarnir (International Image Interoperability Framework). IIIF á að gera það auðveldara að búa til fjölþættar vefsíður til að miðla safnkosti á stafrænu formi (<https://iiif.io/get-started/how-iiif-works/>). Ekkert safnanna sem skoðuð voru í þessari rannsókn nota IIIF þótt litið sé til þess hýru auga.

Innan safnanna er mikill áhugi fyrir betri upplýsingamiðlun og að verja meiri tíma til slíkrar vinnu. Söfnin eru flest nokkuð virk á samfélagsmiðlum en Þjóðskjalasafn Íslands og handritadeild Landsbókasafns Íslands hafa verið einna hnitmiðuðust á þeim vettvangi. Færslur og skrif um „kjörgrípi“ og „handrit mánaðarins“ og hlaðvörp í líkingu við *Til skjalanna* (<https://heimildir.is/til-skjalanna/>) gefa dýpri og almennari vitneskju um einstök skjöl eða handrit. Þar er öllum velkomið að senda inn ábendingar og bæta upplýsingum við það sem birt er.

Sýningar, samkomur og ýmsar uppákomur tengdar safnkostinum eru hluti af venjulegri starfsemi flestra safna. Þar að auki er mikill vilji fyrir samstarfi á fræðilegum vettvangi og að miðla almennt til skóla. Mjög misjafnt er þó milli safnanna sem hér um ræðir hve mikilli starfsorku er hægt að verja til slíkra verkefna. Að segja sögur úr safninu á Netinu er sömuleiðis leið til að opna safnkostinn upp fyrir áhugasama og í raun einnig fyrir starfsfólk safnanna, sem getur leyft sér að kafa ofan í innihaldið, kynna sér það betur og miðla á áhugaverðan máta. Þetta ýtir undir afhendingar á einkaskjölum því almenningur er með þessu minntur á sögulegt mikilvægi einkaskjala. Þess má geta að algengt áhyggjuefni innan safnanna tengist því að afhendingaraðilinn er ekki endilega sá sami og skjalamyndari. Þar af leiðandi átta gefendur sig ekki alltaf á því að um sögulegar og mikilvægar heimildir er að ræða. Einkaskjöl geta auðveldlega endað í ruslinu og glatast áður en þau ná inn á safn. Mikilvægi skjala getur einnig verið huglægt og persónulegt og ekki er gott að vita hvað er áhugavert að geyma fyrir framtíðina. Að sjálfsögðu birta söfnin ekki persónuleg gögn án leyfis, en sífellt fleiri handrit og einkaskjöl eru gerð aðgengileg á Netinu með myndum og upplýsingum. Að baki liggur oft mikil skipulagsvinna og samvinna margra safna af líkum meiði.

Einkaskjöl á Netinu

Bókasöfn eiga sér langa hefð í efnisflokkun og skipulagningu á safnkosti en fyrir opinber skjalasöfn hefur það tekið langan tíma að staðla skráningar- og skipulagsreglur. Sú vinna er í stöðugri þróun (Millar, 2017). Einkaskjöl, líkt og opinber skjöl, snúast um *samhengið* milli skjalanna en þungamiðja bókasafnsskráningar er *hugverkið*. Þess vegna er eðlilegra fyrir handritadeildir bókasafna að nota staðla opinberra skjalasafna við skráningu einkaskjala. Staðlarnir gera ráð fyrir að gögn um skjalamyndara séu aðskilin frá gögnum um efnisinnihald.

Á handritadeild Landsbókasafns Íslands er þegar farið að skrá einkaskjöl í XML (Extensible markup language), samkvæmt EAD staðli (Encoded archival description) eins og gert er á skjalsöfnunum. Einnig er notaður samhengisstaðallinn EAC-CPF (Encoded archival context for corporate bodies, persons, and families) sem lýsir bæði viðföngum og tengdum aðilum.

Safnið hefur enn ekki tekið ákvörðun um hvaða kerfi skuli notað til skráningar og miðlunar á einkaskjöl.is.

Í Færeyjum og Danmörku eru handrit og einkaskjöl hins vegar skráð í bókasafnskerfin. Konunglega bókasafnið í Kaupmannahöfn notar bókasafnskerfið Ölmú og Marc21/RDA skráningarstaðla. Landsbókasafn Færeyja notar bókasafnskerfi sem heitir Reindex og skráir eftir danMarc2/AACR2 skráningarstöðlum. DanMarc er dönsk aðlögun að Marc21 sem tekur ekki tillit til RDA reglnanna eins og gert er í Marc21.

Samhæft verklag á Íslandi milli opinberra skjalasafna og handritadeildarinnar á Landsbókasafninu getur komið í veg fyrir endurtekningavinnu og sparað vinnustundir. Með því aukast möguleikar á að deila upplýsingum gegnum netkerfi og á vef (Meissner, 2019). Miðlun einkaskjala á vef er enn á byrjunarstigi, en rafrænar og veflægar skrár eins og handrit.is, heimildir.is og einkaskjalasafn.is eru ávöxtur samræmingarvinnu milli skjala- og handritasafna á Íslandi. Einkaskjalasafn.is er til dæmis samskrá þar sem fjöldinn allur af vörslustofnunum hafa skráð upplýsingar um einkaskjöl. Hér er opnað fyrir upplýsingar sem áður höfðu að miklu leyti verið óaðgengilegar eða aðeins að finna í handskrifuðum skjalaskráum. Á vefnum getur fólk leitað að persónum, fundið á hvaða safni upplýsingar um þær eru geymdar og haft samband við viðkomandi safn til að biðja um aðgang að gögnum.

Handrit á Netinu

Nú eru liðin 13 ár síðan vefurinn handrit.is var opnaður almenningi. Ein af forsendum þess var að „[k]röfur rannsakenda voru aðrar og breyttar. Þeir vildu aðgengi að ítarlegum og nýjum upplýsingum um handritin og fleiri leitar- og notkunarmöguleika en til voru áður.“ (Örn Hrafnkelsson, 2014). Handrit.is er samskrá Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Árnasafns í Kaupmannahöfn og handritadeildar Landsbókasafns Íslands um íslensk og norræn handrit. Við skráningu er notaður staðall fyrir lýsingu og kóðun á evrópskum handritum á stafrænu formi, TEI P5 (Text encoding initiative), og fer skráningin fram á XML-sniði. Þar að auki nota Árnastofnanirnar og handritadeildin á Íslandi stýrðan orðaforða og samræmdar nafnmyndir til að staðla gögnin á handrit.is.

Ein tenging sem ótvírætt gæti verið milli handrit.is og færeysks vefs fyrir handrit, sem nú er í vinnslu og heitir handrit.fo, er að á Árnasafninu í Kaupmannahöfn eru færeysk handrit frá 18. og 19. öld eftir aðila sem einnig eiga handrit sem varðveitt eru á handritadeildinni í Færeyjum. Á þessu tímabili var verið að safna munnmælasögum, sagnakvæðum, þjóðlegri menningu og fróðleik á færeysku máli. Færeyskt ritmál var myndað um miðja 19. öldina. Eins og er, finnast myndir af tveimur færeyskum handritum í varðveislu Árnasafnsins í Kaupmannahöfn á handrit.is (safnmark: AM 972 B 4to og AM 973 4to). Samkvæmt rannsakendum verkefnisins „Digital Repatriation of Faroese Manuscripts“ sem unnið var frá 2020 til 2022, þarf ýmis skráningarvinna og eftirvinnsla að eiga sér stað áður en fleiri myndir verða birtar. Þegar því lýkur og fleiri færeysk handrit verða orðin aðgengileg á Netinu, munu rannsakendur mögulega finna nýjar tengingar milli þeirra.

Framtíðarmöguleikar

Samvinna felur í sér að nýta sérþekkingu þvert á stofnanir. Hægt væri að kanna betur jarðvegin fyrir opnara samstarfi handritadeildar Landsbókasafns Færeyja við Árnasafnið í Kaupmannahöfn og handritadeild Landsbókasafns Íslands. Hægt væri að þýða kerfisbundna efnisorðalykla sem gerðir hafa verið fyrir handrit og einkaskjöl á hinum söfnunum og laga að þörfum færeyska safnkostsins. Aukin samvinna gæti verið lykill að vinnusparnaði, betri leitarniðurstöðum fyrir notendur og bættri miðlun. Nákvæm skráning er óhjákvæmilega tímafrek en hún borgar sig ef miða á að því að gera safnkost sem aðgengilegastan. Uppfæra þyrfti skráningu á handritum og einkaskjölum handritadeildarinnar í Færeyjum. Ætla má að það myndi hvoru tveggja ýta undir framfarir í vinnulagi við skipulagningu og frágang handritanna, auk þess sem aðgengi að þeim myndi aukast til muna. Talsvert hagræði má sjá fyrir sér með því að samræma skráningu handrita og einkaskjala þvert á söfn og lönd.

Heimildir

- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3. útgáfa). Sage.
- Gracy, K. F. (2015). Archival description and linked data: A preliminary study of opportunities and implementation challenges. *Archival Science*, 15(3), 239-294. <https://doi.org/10.1007/s10502-014-9216-2>
- Gracy, K. F. (2018). Enriching and enhancing moving images with linked data: An exploration in the alignment of metadata models. *Journal of Documentation*, 71(2), 354-371. <https://doi.org/10.1108/JD-07-2017-0106>
- Hawkins, A. (2021). Advocating for linked archives: The benefits to users of archival linked data. Í Carla Teixeira Lopes, Cristina Ribeiro, Franco Niccolucci, Irene Rodrigues og Nuno Freire (ritstjórar), *Proceedings of the Linked Archives International Workshop 2021*. https://ceur-ws.org/Vol-3019/LinkedArchives_2021_paper_6.pdf
- Meissner, D. (2019). *Arranging and describing archives and manuscripts*. Society of American Archivists.
- Millar, L. A. (2017). *Archives: Principles and practices* (2. útgáfa). Facet Publishing.
- Þjóðskjalasafn Íslands. (e.d.). *Hvað eru einkaskjalasöfn?* https://skjalasafn.is/hvad_eru_einkaskjalasofn
- Örn Hrafnkelsson. (2014). Handrit.is: Rannsóknargagnagrunnur og samskrá um íslensk og norræn handrit. Í Rósa Þorsteinsdóttir (ritstjóri), *Handritasýrpa: Rit til heiðurs Sigurgeiri Steingrímssyni sjötugum 2. október 2013* (bls. 283-290). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.